

Estonia-katastrofin uutisointi virolaisuutta rakentamassa

Äkillisen katastrofin uutisointi pakottaa journalistiset organisaatiot toimimaan nopeasti ja rutiinilla. Siksi onnettomuusutisoinnin tutkiminen voi paljastaa uutisjournalismista piirteitä, jotka ovat vaikeammin havaittavissa päivittäisestä joukkoviestinten sisällöstä.

Syyskuussa 1994 tapahtunut *Estonia*-laivan uppoaminen on esimerkki tapauksesta, jossa joukkoviestinten oli tehtävä nopeasti tiedon hankintaa sekä näkökulman ja argumentointitavan valintaa koskevia ratkaisuja. Niiden lisäksi myös onnettomuuden uhrien ja heidän omaistensa kohtaaminen koetteli kykyä soveltaa hyvän journalistisen tavan normeja. Näitä kysymyksiä on tutkittu Ruotsin, Suomen ja Viron tiedotustutkijoiden yhteisessä *Estonia*-projektissa (ks. Raittila 1996).

Tämä artikkeli perustuu projektin suomalaisen osan yhteen osa-alueeseen, onnettomuuden syytä koskevien mediatekstien analyysiin.

Onnettomuuden syyn selittäminen oli alusta asti yksi *Estonia*-utisoinnin pääteemoista. Kun virallisia selityksiä ei ollut saatavilla, joukkoviestimet olivat ensimmäisen vuorokauden aikana itse luomassa käsitystä onnettomuuden syystä. Kiireen ja faktojen vähäisyyden vuoksi journalistien omilla kulttuurisilla odo-

Artikkeli perustuu empiiriseen tapaustutkimukseen siitä, miten käsitys virolaisista rakentui suomalaisessa uutisjournalismissa *Estonia*-autolautan uppoamisen jälkeen. Ensin tarkastellaan sitä, miten journalistiset rutiinit ja virolaisia koskevat kulttuuriset ajattelumallit olivat mukana rakentamassa pelkistettyä ja koherenttia tarinaa onnettomuuden syystä. Toiseksi tarkastellaan, miten uutisjournalismin olennaisena piirteenä kuuluva asioiden faktuaalistaminen rakensi käsitystä virolaisten syyllisyydestä.

tuksilla ja uutistuotannon rutiineilla oli poikkeuksellisen suuri vaikutus siihen, millaisia juttuja onnettomuuspäivän uutismateriaalista työstettiin. Siksi tässä tutkimuksessa painotetaan ensimmäisen vuorokauden mediasisältöjen analyysiä.

Katastrofi kosketti erityisesti Ruotsia, Viroa ja Suomea; siksi sitä koskevan uutisoinnin tutkiminen mahdollistaa noiden kolmen maan journalististen kulttuurien vertailun. Yksi kiinnostavimmista puolista on se, millaisen kuvan Suomen, Ruotsin ja Viron joukkoviestimet rakensivat eri kansallisuuksista onnettomuuden mediakäsittelyn aikana.

Keskityn tässä artikkelissa journalismin rooliin kansallisuuksia koskevien ajattelumallien uusintajana. Ensinnä tarkastelen, miten suomalaisten virolaisia koskevat kulttuuriset käsitykset tulivat esiin ja rakentuivat uudelleen *Estonia*-onnettomuuden syytä koskevan ensimmäisen vuorokauden mediakäsittelyn aikana.¹ Toiseksi analysoin laadullisesti virolaisten merimiesten mahdollista syyllisyyttä käsittelevien mediatekstien ilmaisutapoja.²

Analyysitavassani on vaikutteita diskurssianalyysin, puheaktiteorian ja retorikan tutkimusperinteistä³, joissa teksteihin suhtaudutaan sosiaalista todellisuutta

rakentavina puhetekoina. Tutkimustavassani keskeistä on analysoitavien mediatekstien ilmaisurakenteiden tarkka erittely sekä niiden funktioiden ja niiden mahdollistamien tulkintojen ja seurausten pohdinta. Tarkastelen myös journalistisen kulttuurin ja työkäytäntöjen sekä uutisgenreen liittyvien konventioiden merkitystä tekstin rakentumiselle. Erityisesti kiinnitän huomiota onnettomuuden syytä koskevan uutistarinan rakentumiseen sekä uutisaineksen muuttumiseen toimittajan referoinnin tuloksena.

Tarkastelen virolaisia koskevia mediatekstejä suhteessa suomalaisten virolaisia koskeviin kulttuurisiin käsityksiin. Merkitysten rakentumisen kannalta pidän tulokinnan kulttuurista kontekstia yhtä tärkeänä asiana kuin analysoitavan aineiston tekstuaalista sisältöä.

Suomalaisten suhtautuminen virolaisiin sisältää ristiriitaisia ajattelumalleja. Yhtäältä virolaiset ovat sukulaiskansa, jota kohtaan suomalaiset tuntevat sympatiaa. Sukulaisuuden lisäksi myötätuntoa herättää Viron viime vuosikymmenten historia, erityisesti myrskyisiä ja rohkea itsenäistyminen. Toisaalta vuosikymmenet Neuvostoliiton alaisuudessa ovat leimanneet Viron kansan: kommunismia ja venäläisiä koskevat ajattelumallit yhdistetään usein myös virolaisiin ihmisiin. (ks. Kettunen-Milev 1991; Raittila 1993, 277-279)

Viron itsenäistymisen jälkeen venäläisten ja virolaisten samastamista ovat vahvistaneet uutiset sekä monen suomalaisen omat kokemukset Venäjältä ja Viirasta Suomeen tulevista samankaltaisista ilmiöistä: laittomasta alkoholista ja huumeiden kaupasta, prostituutiosta, ammattimaisista rikollisliigoista. Monelle suomalaiselle Tallinna on edelleen osa eksoottista ja villiä itää.

Katastrofin syytä koskevan tarinan rakentuminen

Seuraavassa tarkastelen, miten onnettomuuden syiden käsittely eteni suomalaisissa viestimissä ensimmäisen vuorokauden aikana. Olen jakanut viestintänsä käsittelyn viiteen vaiheeseen. Kyse on syytelysten valtavirran jaksottamisesta; todellisuudessa syiden käsittely ei edennyt näin pelkistetyn johdonmukaisesti.

I vaihe: Epäilyjen herättäminen virolaista merimieskulttuuria kohtaan.

Suomalaisessa kulttuurissa vallitsevat virolaisia koskevat ajattelumallit tulivat esiin heti onnettomuusaamuna, kun alettiin etsiä syytä käsittämättömälle onnettomuudelle. Onnettomuuslaivan nimi *Estonia* ja tieto, että se oli matkalla Tallinnasta Tukholmaan, antoivat katastrofille alusta alkaen vahvasti virolaisen leiman. Tätä vahvasti tietoa laivan miehistön kansallisuudesta sekä alkuvaiheen käsitys, jonka mukaan valtaosa matkustajistakin olisi ollut virolaisia. Ennen kuin oli tiedossa

syihin liittyviä faktoja, televisio- ja radio-ohjelmissa alettiin puhua virolaisesta merimieskulttuurista:

Näyte 1. (MTV3, Huomenta Suomi 28.9.1994)

Klo 6.53 tv-toimittaja ja studiossa haastateltavana oleva Meripelastusseuran edustaja keskustelevalle autolauttojen turvallisuudesta. Haastateltavan mukaan turvallisuus ”on täällä yleensä hyvin hoidettu”.

Toimittaja: ”Onko turvallisuuskysymykset erilaiset ruotsinlaivoilla ja sitten Tallinnan laivoilla?”

Haastateltava olettaa niiden olevan suurin piirtein samaa luokkaa.

Klo 7.41 toimittaja haastattelee puhelimitse turkulaista merenkulun tarkastajaa, jonka mukaan onnettomuuden syystä on tässä vaiheessa ”täysin mahdotonta sanoa (—) se on täysi mysteerio meille”. Toimittaja jatkaa syyn tivaamista: ”Onko tässä kysymys merimiestäidosta? Lähdetään liikkeelle tästä Estoniasta, onko siinä nämä niin kutsutut vakaimet, mitä on moderneimmissa ruotsinlaivoissa ollut jo pitkään?”

Näyte 2. (Yle TV1, uutiset 28.9.94 klo 9.00)

Ylen kirjeenvaihtajan puhelinraportti Tallinnasta, uutisten juontaja kysyy:

”Tämä onnettomuus nostanee nyt esiin .. vakavasti kysymyksen virolaisen laivaliikenteen turvallisuudesta. Onko siitä ehditty sanoa siellä mitään?”

Molemmissa näytteissä (1-2) toimittaja nostaa esiin kysymykset virolaisesta merimieskulttuurista sekä virolaisten laivojen kunnosta. Vähintäänkin implisiittisesti nuo teemat synnyttävät ajatuksen virolaisten mahdollisesta syyllisyydestä onnettomuuteen.

II vaihe: Lasti liikkunut eli selittäminen aiempien onnettomuuden pohjalta.

Reilut kolme tuntia onnettomuuden jälkeen Yleisradion radiouutiset ja Suomen tietotoimisto välittivät arvion, jonka mukaan onnettomuuden syynä on mahdollisesti lastin siirtyminen. Ensiselityksen uskottavuutta lisäsi se, että Suomen rannikolla oli sattunut pari laivan uppoamista (rahtialus ja puskuproomu), joiden syynä oli ollut lastin siirtyminen. Myös niiden uppoaminen oli tapahtunut erittäin nopeasti. Aikaisempien onnettomuuksien perusteella syntynyt valmis selitysmalli vahvisti selityksen uskottavuutta niin journalistien kuin yleisönkin keskuudessa.

Kun lastin liikkumista mahdollisena syynä toistettiin radiossa ja televisiossa varttitunnin välein, se alkoi tuntua yhä uskottavammalta. Todennäköiseksi koettu syy mitä ilmeisimmin ohjasi toimittajien perustelujen etsintää tai ainakin sitä, mitä tiedotusvälineissä päästettiin julkisuuteen.

Alkuvaiheessa lastin liikkumista toistettiin radio- ja TV-lähetyksissä alustavana arveluna ja mahdollisuutena, mutta vähitellen siitä alettiin rakentaa johdonmukaista kertomusta.

III vaihe: Lasti siirtyi, koska sitä ilmeisesti ei ollut kiinnitetty

Aamupäivällä teorian tueksi alettiin esittää evidenssiä: lausuntoja, joissa lastin liikkumisteoriaa vahvistettiin epäilyillä, ettei lastia ollut kiinnitetty tai että se oli kiinnitetty huonosti. Näin alun perin neutraalisti ilmaistuun lastin liikkumiseen liitettiin inhimillinen tekijä ja syyn pohdinta kytkeytyi syyllistämiseen.

Spekulaatiot laiminlyönneistä lastin kiinnittämisessä kohdistettiin aluksi virolaisiin merimiehiin yleensä, myöhemmin myös konkreettisesti Estonian miehistöön. Aamun kuluessa oli jo keskusteltu yleisellä tasolla virolaisesta merimieskulttuurista, ja siinä yhteydessä oli sekä epäilty että puolustettu virolaisten ammattitaitoa. Ajatus lastin heikosta kiinnittämisestä ja siitä johtuneesta lastin liikkumisesta oli konkreettinen asia, joka synnytti virolaisia merimiehiä epäileviä ja syyllis-

täviä tulkintoja paljon voimakkaammin kuin aikaisemmat yleisen tason spekulatiot.

Klo 10.43 uutisessaan STT totesi, että syytä ei tiedetä, mutta yhtenä mahdollisuutena pidetään "lastina olleiden rekkojen siirtymistä kovassa merenkäynnissä. Merenkulun asiantuntijoiden mukaan lasti olisi pitänyt olla kiinnitettynä nyt vallinneissa oloissa." Jälkimmäinen virke synnyttää jo epäilyä, että lastia ei ollut kiinnitetty. Epäilystä vahvasti suomalaisessa kulttuurissa valmiina ollut käsitys virolaisen "venäläistyyllisestä" leväperäisyydestä sekä mediassa aamun tunteina luotu epäluottamus virolaista merimieskulttuuria kohtaan.

STT hankki lisää evidenssiä lastin siirtymisteorialle haastattelemalla kuljetusalan ammattilaisia. STT otsikoi juttunsa: *"Rekkakuskit uskovat: Lastin siirtymisen mahdollinen syy."* Itse jutussa suomalaisen kuljetusliikkeen johtaja toteaa:

Näyte 3.

(—) Liikennejohtaja Timo Pynnönen ei pidä lainkaan mahdottomana sitä, etteikö lastin siirtyminen voisi olla autolautta Estonian haaksirikon synnä.

Päin vastoin hänellä heräsi heti onnettomuudesta kuultuaan epäily, ettei rekkoja oltu kiinnitetty ollenkaan. (—)

Laki länsimaissa /1/ on Pynnösen mukaan auton lastin kiinnityksen suhteen erittäin tiukka. Miten 'itäautojen' lastit /2/ ovat kiinni, sitä hän ei lähde edes arvailemaan /3/. (—)

Rekkakuski Sixten Sundvik muistelee, ettei rekkaa ole kiinnitetty ollenkaan, kun hän on vienyt lastia Tallinnan laivoilla. – Sen sijaan rahtialuksilla tai Ruotsinlautalla rekka on aina kiinnitetty autokannella ketteihin, Sundvik toteaa. (STT klo 11.25)

Näytteessä 3 on useita aineksia, jotka vahvistavat käsitystä lastin liikkumisesta ja virolaisten syyllisyydestä. Ensinnäkin käytetyt lähteet ovat rekkaliikenteen asiantuntijoita. Toiseksi vertailuasetelma "laki länsimaissa" /1/ vs. "itäautojen lastit" /2/ leimaa Viron osaksi itää; suomalaisessa kontekstissa se merkitsee osaksi neuvostovenäläistä holtittomuutta. Lause "sitä hän ei lähde edes arvailemaan" /3/ luo epämääräistä kuvaa itäisestä käytännöstä. Kolmanneksi uutisessa viitataan nimeltä mainitun kuljettajan omiin kokemuksiin erilaisesta menettelystä Ruotsin ja Tallinnan laivoilla.

Vahvistusta lastin liikkumisteorialle alettiin saada myös onnettomuudesta pelastuneiden kertomuksista. STT:n klo 11.26 uutisen mukaan yksi Utön linnakkeelle pelastetuista oli kertonut heränneensä yöllä lastiruumasta kuuluvaan kovaan ryminään. Hiukan myöhemässä STT:n jutussa ryminään heränneen kertomus sijoitettiin heti kuorma-autojen liikkumista koskevan arvelun perään. Erillisistä palasista alkoi kehittyä johdonmukainen kertomus.

Aamupäivän kuluessa tiedotusvälineisiin alkoi ilmaantua lastin liikkumisteoriaa epäileviä ja horjuttavia argumentteja. Mutta pääsääntöisesti tiedotusvälineet pitivät kiinni ensiksi keksitystä syytä ja koettivat saada sille vahvistusta. Näyte 4 on esimerkki toimittajan aktiivisesta pyrkimyksestä saada evidenssiä virolaisia merimiehiä syyllistäville arveluille.

Näyte 4.

(Kello 12.00 Radio Suomen uutisten haastattelema merenkulun ylitarkastaja ei pitänyt mahdollisena, että lastina olleet autot olisivat voineet siirtyä kohtalokkaan paljon.)

Ylitarkastaja: Nähdäkseni ei tämä lastin siirtyminen voi olla yksistään syy tähän onnettomuuteen ... ja aluksen autokannella on kyllä keskilaipio, joten koko lasti ei voi siirtyä käytännössäkään laidalta laidalle.

Toimittaja: Entäs jos osa lastista siirtyy? /1/

Ylitarkastaja: Osa lastista voi tietysti siirtyä, mutta sekini on kahden metrin luokkaa korkeintaan, riippuu vähän miten ne on sijoitettu.

Toimittaja: Onko mahdollista, että laivaan olisi tämän kovan tuulen myötä tullut vettä?

Ylitarkastaja: No, tää on tietysti aina mahdollista, että onko nää perä- tai keulaportti onko ne sitten jotenkin pettänyt esimerkiksi. (—)

Toimittaja: No, mikä mitä tästä jää sitten käteen, jos te sanotte että tämä lasti ei ole niin paljoa voinut siirtyä eikä laivan olisi tässä myrkyssä teoreettisesti ottaen pitänyt upota, mutta se upposi kuitenkin?

Ylitarkastaja: No, sitten jää jäljelle joku tällöinen inhimillinen erehdys ja sitten tällöinen joku ketjureaktio, että tulee tällöinen onnettomuuksien summa, josta sitten, jotka sitten yhdistyy, että voi käydä näin.

Toimittaja: Minkälaista inhimillistä erehdystä pidätte mahdollisena? /2/

Ylitarkastaja: Se on kyllä vaikea nyt mennä spekuloidaan. Mutta mahdollisesti näihin keula- ja peräportteihin liittyy, saattaa liittyä jotain.

Toimittaja: Että niitä olisi suljettu huolimattomasti? /3/

Ylitarkastaja: Niin, on vaikea mennä toistaiseksi sanomaan. Mutta tutkimuksisahan nää selviää.

(Radio Suomi klo 12.00)

Väläkysymyksessään /1/ toimittaja pitää vielä kiinni lastin liikkumisteoriasta. Kun ylitarkastaja väläyttää mahdollisuuden inhimillisestä erehdyksestä, toimittaja pyrkii heti konkretisoimaan sen /2/. Toimittajan viimeinen väläkysymys /3/ on jälleen tyypillinen ensimmäisen päivän radio- ja tv-haastatteluille: kun merenkulun asiantuntija ilmaisee kantansa hyvin varovaisin sanankääntein, toimittaja tyrkyttää ajatusta miehistön huolimattomuudesta (vrt. näytteet 1-2).

Näytteessä 4 ajatus keulaportin pettämisestä tulee esiin asiantuntijan pohdiskelun kautta ennen kuin siitä oli kuultu Estonian miehistön jäsenten kertomuksia. Haastattelussa ajatus keulaportista yhdistyy pohdiskeluun inhimillisestä erehdyksestä ja toimittajan tyrkyttämään ajatukseen huolimattomuudesta. Tämä luo valmiin tulkintahorisontin hetkeä myöhemmin kuultavalle konemies Henrik Sillasten kertomukselle.

IV vaihe: Konemies Henrik Sillasten kertomus ja sen tulkinta⁴

Estonian konemies Henrik Sillaste oli yksi ensimmäisiä haastateltuja onnettomuudesta pelastuneista. Sillaste kertoi, miten hän oli nähnyt veden tulevan aluksen keulaportista autokannelle. Joissakin haastattelussa hän arveli keulaportin rikkoutuneen suuren aallon voimasta. Missään haastattelussa hän ei sanonut Estonian lähteneen keulaportti auki Tallinnasta.

Turun yliopistollisessa sairaalassa tehdyssä ensimmäisessä haastattelussa Sillaste puhui sekaisin viroa, suomea ja englantia, ja vasta loppuvaiheessa saatiin tulkki paikalle. Haastattelu oli kaoottisen tuntuinen: Sillastea ahdisteltiin eri kielisillä kysymyksillä, kuvaajat laukoivat kameroitaan, ja osa puheesta käännettiin, osa ei. Sillaste koetti selittää, että vettä tuli toisesta keulaportista sisään. Joku tulkitsi hänen sanovan että keulaportti oli viallinen, toinen kysyi oliko se auki, ja hälisevä joukko tulkkasi näitä ilmaisuja toisilleen. Kaikki eivät kunnolla kuulleet Sillasten sanoja tai he eivät ymmärtäneet käytettyä kieltä tai laivan eri porttien merkitystä.

Edellä kuvattu tilanne selittää sitä, miten Sillasten kertomuksen keskeinen osuus, keulaportin rikkoutuminen, muotoiltiin niin monin eri tavoin alkuvaiheen uutisoinnissa. Sillasten kertomus muuntui viestimissä niin, että erityisesti ensimmäisen päivän radio- ja tv-ohjelmissä sekä seuraavan päivän lehdissä toistettiin erilaisin epämääräisin muotoiluvin Estonian olleen liikkeellä *keulaportti auki*.

STT kertoi uutisessaan kello 12.46, "että yhtä lautan keulaosan autoporteista ei saatu yöllä suljettua." Radio Suomen kello 13 uutisissa sama asia muotoiltiin: "Onnettomuuden syyksi on paljastumassa aluksen autokannen ajoportin vuotaminen. Portti on siis ilmeisesti ollut osittain auki." Heti perään TV-Nytt kertoi, että "orsaken till olyckan kan vara att vatten har strömmat in från en slarvigt stängd lucka, uppger en räddad estnisk besättningsman."

Tunnin päästä ensimmäisestä uutisestaan STT esitti tulkintansa Sillasten kertomuksesta otsikossa: "Miehistön jäsen: Estonian autokannen portti oli auki." Ylen Tänään iltapäivällä kertoi asian epämääräisesti: "Uutiset ovat kertoneet, että tämä onnettomuusalus Estonia olisi ollut liikkeellä keulaportti avoinna, ei nyt avoinna vaan mutta ei nyt täysin kiinnitettynä." Radiomafian iltapäivä uutisten mukaan "yksi lautan keulaosan autoporteista ei ollut täysin suljettu.". Jotkut viestimet puhuivat laivan viallisesta keulaportista, vaikka Sillaste ei itse sanonut mitään portin viallisuudesta.

Yllä olevat esimerkit kuvaavat, miten Sillasten haastattelupuhe muuttui journalistisessa prosessissa ja sulautui toimittajan kertovaan diskurssiin⁵. Uutisten esittämät Sillasten kertomusta epämääräistävät muunnelmat mahdollistavat ainakin viisi tulkintaa: 1) keulaportit oli Tallinnasta lähdettäessä jätetty auki; 2) keulaporttia ei ollut lähdettäessä suljettu kunnolla; 3) keulaportti oli ollut jo Tallinnassa rikki, mutta silti oli lähdetty myrskyyn; 4) keulaporttia oli käsitelty matkan aikana, jolloin se oli auennut, eikä sitä saatu suljettua; 5) keulaportti oli rikkoutunut tai auennut myrskyssä.

Neljään ensimmäiseen tulkintaan sisältyy ainakin implisiittisesti ajatus Estonian miehistön virheistä tai huolimattomuudesta. Viides tulkinta tuli esiin vain muutamissa ensimmäisen vuorokauden uutisissa, vaikka se perustui Sillasten sanomaan. Se ei sopinut niin hyvin päivän kuluessa rakentuneeseen kertomukseen kuin ajatus holtittomista virolaisista jotka lähtevät liikkeelle keulaportti auki. Onnettomuuden syytä tutkiva kansainvälinen tutkimuskomissio päätyi onnettomuuden teknistä syytä pohtiessaan lähinnä viidettä vaihtoehtoa vastaavalla kannalle (Osaraportti 1995).

Ajatus siitä, että laiva oli lähtenyt matkaan keulaportti auki tai huonosti kiinnitettynä ei tullut esiin Sillasten eikä muidenkaan pelastuneiden lausunnoissa.⁶ Toki portin on täytynyt olla auki siinä vaiheessa, kun Sillaste näki siitä tulevan vetä. Uutisten puhe portin aukiolosta antaa kuitenkin ymmärtää, että onnettomuus johtui portin auki jättämisestä. Portin aukiolo tuli uutisotsikoihin Sillasten puheen journalistisen tulkinnan ja käsittelyn kautta.

Uutisotsikoiden ja uutistenlukijan puhe oli kertovaa diskurssia (KD), uutisen metakieltä, joka ohjasi raporttiosuudessa kuultavan haastatteluosuuden tulkin-

taa. Vaikka Sillasten omat lausunnot eivät toistaneetkaan väitettä porttien jättämisestä auki, Sillasten puheessa oli niin paljon yhteisiä elementtejä KD:n kanssa (mm. puhe siitä, miten vesi purskusi raollaan olevasta keulaportista autokannelle), että ne täyttivät toimittajan tulkintaa autentisoivan funktion. (ks. Pietilä 1993, 52-57)

Erilaiset ilmaisutavat voivat tietenkin perustua väärin kuulemisiin ja vääriin käännöksiin. Mutta myös journalistien pyrkimys koherenttiin tarinaan saattoi vaikuttaa siihen, miten he kuulivat asioita ja miten he kuulemaansa tulkitsivat. Suomalaisen kulttuurin virolaisia koskevat ajattelumallit ilmiselvästi ohjasivat Sillasten puheen referointia. Toimittajien ennakkokäsitykset virolaisista merimiehistä sekä niiden tueksi aamun tunteina tuotettu tarinallinen konteksti mitä ilmeisimmin vaikuttivat epäsälvän informaation tulkittamiseen ja muuttamiseen.

Miksi sitten ajatus keulaportin aukiolosta ilmaistiin niin epämääräisesti ja monin sanamuodoin? Ehkä siksi, että toimittajien keskuudessa levinneen käsityksen mukaan laiva oli liikkeellä keulaportti auki tai huonosti suljettuna, mutta kenelläkään ei ollut suoraa sitaattia siitä, että Sillaste olisi sanonut niin.

V vaihe: Sillasten tarinasta luodun tulkinnan vahvistaminen

Aivan kuten lastin liikkumisteoriassa myös keulaporttiteoriassa alettiin pian esittää evidenssiä uuden teorian tueksi. Kello 16.28 uutisessaan STT kertoi, että *Estonian* autoportin tiivisteet eivät olleet täysin kunnossa. Tästä oli kuultu laivassa torstai-iltana vierailleilta tarkastajilta. Uutista kuluneista tiivisteistä toistettiin illan kuluessa, vaikka samalla tuotiin esiin, että ne eivät voineet olla onnettomuuden alkusyy. Joka tapauksessa tiivisteiden puutteet oli taas yksi konkreettinen todiste vahvistamaan käsitystä virolaisten huolimattomuudesta.

Myöhemmin STT lainasi kansainvälisen merenkulkujärjestön pääsihteeriä, jonka mukaan 80 % merionnettomuuksista johtuu inhimillisistä erehdyksistä. Viitatus inhimillisiin erehdyksiin sopi hyvin vahvistamaan sekä ajatusta lastin kiinnittämättä jättämisestä että kaikkia mahdollisia tulkintoja epämääräisistä keulaporttilauseista.

Merkittävimmin ajatusta keulaportin *auki jättämisestä* vahvisti kuitenkin tapahtuman rinnastaminen vuoden 1987 Zeebruggenin onnettomuuteen, jossa autolautta *Herald of Free Enterprise* kaatui parissa minuutissa lähdettyään satamasta autoportti avoinna. STT rinnasti tapahtuman hyvin suoraviivaisesti tuohon onnettomuuteen:

Näyte 5.

Englannin haveri seitsemän vuoden takaa osoittaa: Jos autolautan portit jäävät auki, alus voi upota hyvinkin nopeasti. Tämän osoitti jo Englannin kanaalissa vuonna 1987 tapahtunut lauttaturma (—) Onnettomuudessa menehtyi noin 200 ihmistä. Tuoreimpien haastattelujen mukaan myös Estonia-autolautan onnettomuus olisi saattanut johtua siitä, että autokannen portti olisi jäänyt auki. (STT klo 15.17)

Viiden jälkeen iltapäivällä STT välitti onnettomuudessa pelastuneen hollantilaisen rekkakuljettajan kertomuksen, jonka mukaan *Estonian* rekkoja ei kiinnitetty ollenkaan kettingeillä:

Näyte 6.

23-vuotias hollantilainen oli kysellyt kiinnityksestä aluksen miehistöltä, mutta he olivat vakuuttaneet, ettei asiaa tarvitse murehtia. (STT klo 17.19)

Miehistön vastauksen muotoilu on moniselitteinen. Se voi tarkoittaa, että miehistö on halunnut rauhoittaa kuljettajaa, että kyllä asia hoidetaan. Yhtä lailla

sen voi tulkita välinpitämättömyydeksi rekkojen kiinnittämisessä. Uutisen vastaanottokontekstissa, jossa epäilyt Estonian miehistöä kohtaan oli herätetty, se todennäköisesti on tulkittu jälkimmäisellä tavalla. Myös uutisen otsikko – “Rekkakuljettaja: Rekkoja ei kiinnitetty” – vahvistaa tämän tulkinnan.

Vaikka veden tulo keulaportista muuttui illan kuluessa vallitsevaksi selitykseksi, hollantilaisen rekkakuskin kertomus toistettiin useaan otteeseen ensimmäisen päivän radio- ja Tv-uutisissa sekä seuraavan päivän lehdissä. Se oli yksi lisäpalanen täydentämään kokonaiskuvaa virolaisten holtittomuudesta.

Journalistinen kulttuuri tarinan rakentajana

Edellä esitetty media-aineisto kuvaa havainnollisesti, miten journalismi käytännössä toimii kiireisessä ja epäselvässä tilanteessa: kun ei tiedetä, luullaan. Kun luullaan, stereotypiat ja kulttuuriset ajattelumallit nousevat ohjaamaan hajanaisen palasten kokoamista eheäksi selitykseksi. Empiirisen aineiston analyysi osoittaa, miten tiedotusvälineet rakensivat hajanaisista palasista koherentin tarinan onnettomuuden syytä.

Onnettomuuspäivän aamuna laivan uppoamisesta oli saatavilla äärimmäisen vähän faktoja: silminnäkijöitä ei ollut, ja viranomaiset ja asiantuntijat olivat haluttomia kommentoimaan onnettomuuden syytä. Tällaisessa tilanteessa kulttuurisessa muistissa olevien ajattelumallien merkitys tapahtuman tulkitsemisessa kasvoi poikkeuksellisen suureksi. Vähitellen tippuvat tiedon palaset suhteutettiin kulttuuriin odotuksiin, ja niin aamupäivän aikana syntyi ensimmäinen suhteellisen ehyt tulkintamalli: kiinnittämättömän lastin siirtyminen ja laivan kaatuminen sen tuloksena. Tämä ensimmäinen tulkintamalli oli vahvasti kontekstoimassa ilta-päivällä saatua lisäinformaatiota.

Uutiskertomuksen rakentamisessa voidaan nähdä kolme “tarinatasoa”.

Ensimmäisen, suomalaisen yhteiskunnan *kulttuuriseen muistiin* perustuvan tarinan juoni rakentui Viron menneisyydestä osana Neuvostoliittoa. Tähän tasoon oli helppo liittää ajatus holtittomasta turvallisuuskulttuurista ja virolaisten kokemattomuudesta suurten nykyaikaisten alusten käyttäjinä. Tai astetta konkreettisemmin: arvelut Estonian kapteenin ja muun laivahenkilökunnan virheistä ennen onnettomuutta sekä viivytelystä ja taitamattomuudesta sen tapahduttua.

Tarinan rakentamisen toinen taso liittyi *journalistiseen muistiin*. Journalistisiin rutiineihin kuuluu uutistapahtumien kytkeminen aikaisempiin vastaaviin tilanteisiin. Niinpä Estonian uppoaminenkin pyrittiin nopeasti sovittamaan aikaisempien merionnettomuuksien pohjalta luotuihin kertomusrakenteisiin. Sellaisia löytyikin, kaksi muiden edellä: laivan kaatuminen joko lastin liikkumisen seurauksena (mallina aikaisemmat rahtilaivaonnettomuudet) tai keulaportin auki jättämisen johdosta (mallina *Herald of Free Enterprise*n kaatuminen vuonna 1987).

Kolmas taso – *uutispäivän tarina* – rakentui niistä aineksista ja palasista, joita onnettomuuspäivän aikana kertyi journalistien käytettäväksi: tiedoista, arvailuista sekä asiantuntijoiden ja ennen kaikkea toisten journalistien esittämistä selitysmalleista.

Kaksi ensimmäistä tarinatasoa olivat rakentamassa kolmatta. Ensimmäinen eli syväkulttuurinen tarinataso ohjasi sitä, mitä kertyvistä aineksista otettiin mukaan uutispäivän tarinaan ja miten saatuja tiedon palasia järjestettiin ja tulkittiin. Tarvittaessa aineistona olevia henkilöiden diskursseja (esimerkiksi Sillasten haastattelulausuntoja) referoitiin niin epämääräisesti, että lopputulos sopi koherentin tarinan kehyksiin. Journalistiseen muistiin perustuva toinen tarinataso vahvisti valittuja tulkintoja.

Journalistiseen kulttuuriimme kuuluu pyrkimys pelkistää uutisaineisto selkeäksi, koherentiksi tarinaksi. Kysymys ei ole toimittajien tietoisesta tarinan ra-

kentämisen suunnitelmasta, vaan siitä, miten kulttuuriset asioiden jäsentämistävat ja toimittajien rutiinit vaikuttavat työssä, jossa hajanaisista paloista kiireen keskellä rakennetaan uutista. Toki Estonia-uutisissa julkaistiin paljon em. kertomusten kanssa ristiriitaista aineistoa. Rationaalisen selityksen ja koherentin tarinan tavoittelu on kuitenkin mitä ilmeisimmin ohjannut toimittajien tiedonhankintaa, lähteiden valintaa ja näiden lausuntojen käyttöä.

Syylisyyden tulkinnan synnyssä virolaisia koskeva kulttuurinen konteksti oli yhtä tärkeä tekijä kuin journalistisen tekstin ilmisältö. Jos Suomen rannikolla olisi uponnut saksalainen laiva ja syiden pohdinnassa olisi viitattu saksalaiseen merimieskulttuuriin, se tuskin olisi synnyttänyt samanlaisia epäilyjä miehistön syylisyydestä kuin keskustelu virolaisesta merimieskulttuurista.

Journalisteihin konteksti – sekä virolaisia koskeva kulttuurinen muisti että laivaonnettomuuksia koskeva journalistinen muisti – on saattanut vaikuttaa siten, että nämä eivät huomanneet eivätkä ryhtyneet pohtimaan sellaisia onnettomuuden syyhyin liittyviä malleja, jotka olisivat selittäneet katastrofin jotenkin muuten kuin virolaisten huolimattomuudella. Myöhemmin onnettomuuden teknisiksi syiksi todettuja⁷ Estonian keulavisiirin lukituslaitteiden heikkoutta tai visiirin ja sisemmän autoportin rakennetta mahdollisina syinä ei juuri pohdittu ensimmäisinä päivinä onnettomuuden jälkeen⁸. Myöskään laivan rakenteen hyväksymisestä vastanneiden Suomen merenkulkuviranomaisten osuutta ei otettu alkuvaiheessa esille.

Estonia-onnettomuuden syyn käsittelyssä pistää silmiin toimittajien pyrkimys löytää kausaalinen selitys oudolle tapahtumalle. Onnettomuudelle etsittiin alusta alkaen joko tekniikkaan tai virolaisen laivahenkilökunnan konkreettiseen virheeseen liittyvää konkreettista syytä. Ihmisen ja luonnon suhdetta sekä monimutkaiseen teknologiaan perustuvan yhteiskuntamme haavoittuvuutta pohdiskeltiin vähän ja lähinnä jälkikommenteissa; uutisjournalismissa etsittiin kausaalista selitystä.

Kuinka tarinasta tehtiin tosi – faktuaalistaminen syylisyyden strategiana⁹

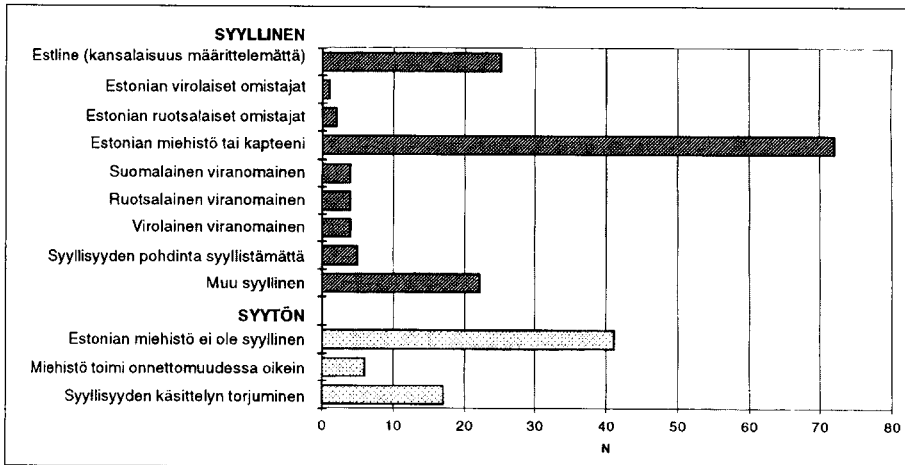
Yksiselitteisesti virolaisia syylisyyttäviä juttuja ei suomalaisissa viestimissä ollut kovin paljon (ks. Kuva 1), mutta määrällinen vertailu jättää huomiotta juttujen ilmaisuvoiman: jo muutama suuri syylisyyttäviä otsikko ja iltapäivälehdien mainosjuliste saattoivat vaikuttaa voimakkaammin kuin kymmenet neutraalit tai virolaisia puolestustavat jutut.

Syylisyyden esittämiseksi käytettiin erilaisia kiertoilmaisuja kuten kysymyksiä ja retorisia kysymyksiä sekä ns. jos-retoriikkaa. Ne ovat keinoja, joilla toimittaja voi esittää epävarmoja väitteitä ja samalla vetäytyä itse vastuusta, jos väitteet myöhemmin osoittautuisivat virheellisiksi. Usein tällainen ehdollistava onnettomuuden syiden tai miehistön käyttäytymisen kuvaaminen jatkui muodossa, jossa aluksi epävarmana esitettyyn ajatukseen suhtauduttiin myöhemmin jutussa kuin tosiasiaan. Nimitän tällaista retorista keinoa *faktuaalistamiseksi*.

Apu-lehden pääkirjoitus käyttää samanaikaisesti retorisia kysymyksiä, rinnastusta Englannin kanaalin onnettomuuteen sekä jos-retoriikkaa:

Näyte 7.

Miten keulaportin turvatarkastus voi jälleen pettää /1/ niin kuin kaksi vuotta aikaisemmin Englannin kanaalissa /2/, missä hukkui suuri määrä ihmisiä. Miksi Estonian kapteeni ei reagoinut aiemmin /3/, jos laiva kärsi kone- ja sähköongelmista? /4/ (Apu 7.10.)

Kuva 1. Syyllisyyttä koskevat lausumat (koko aineisto 28.9. - 26.11.1994, lausumia kaikkiaan 203)

Määrällisessä analyysissä Estonia-onnettomuutta koskevasta sanomalehti-, radio- ja tv-aineistosta poimittiin ja koodattiin jokainen lausuma, joka liittyi syyllisyyteen laivan uppoamiseen. Eksplisiittisesti syyllisyyteen liittyviä lausumia löytyi pari sataa, ja niistä lähes kolmannes oli syyllisyyden kiistäviä. Syyllisyyden esittämisessä suora syyllistämistä merkittävämpiä olivatkin erilaiset implisiittiset tekstuaaliset keinot, mm. tässä artikkelissa eritelty faktuaalistaminen.

Ensimmäisen virkkeen kysymys /1/ faktuaalistaa ajatuksen turvatarkastuksen pettämisestä; sana "jälleen" sekä lause /2/ vahvistajat faktan rinnastamalla tapauksen yksiselitteisesti Zeebruggenin onnettomuuteen. Jos-lause /4/ ehdollistaa sitä edeltävän kysymysmuodossa esitetyn väitteen kapteenin virheestä /3/. Näennäisestä pohtivuudesta huolimatta lauseiden muodostama kokonaisuus faktuaalistaa kaksi väitettä: Estonian turvatarkastus petti ja kapteeni ei reagoinut ajoissa; väitteitä pehmentävät kysymykset liittyvät vain siihen, miten ja miksi niin tapahtui.

Päivälehdet 29.9.: etusivuilla epämääräisesti, sisäisivuilla syyllistävästi

Epäselvät ja vaihtelevat ilmaiset, joilla Sillasten kertomusta referoitiin onnettomuuspäivänä sähköisissä viestimissä, toistuivat seuraavan päivän sanomalehdissä. Premiäarisivuilla ei yleensä julkaistu samankaltaisia voimakkaita tulkintoja keulaportin avonaisuudesta kuin edellisen päivän STT:n uutisissa sekä sähköisten viestintien uutisten johdantolauseissa. Lehdissä keulaportin aukioloon viittaavat tulkinnat tulivat esiin vasta sisäisivuilla toimittajien kertovan diskurssin tai haastattelujen puheiden kautta, ei kuitenkaan tapahtuman silminnäkijöiden eli Sillasten ja muiden laivamiesten haastattelulausunnoissa.

Lehtien esitystapa poikkeaa journalistisesta normaalikäytännöstä: yleensähan esitetään etusivuilla huomion kiinnittävä kärjistys, jota sitten varsinaisessa jutussa tarvittaessa tasapainotetaan. 29.9. ilmestyneiden lehtien etusivujen varovaiset muotoilut vahvistavat käsitystä, jonka mukaan journalisteilla ei ollut riittävää näyttöä keulaportin aukiolosta, ja siksi sitä ei laitettu etusivulle. Sisäisivujen jutuissa asia ilmaistiin kuitenkin suoraan tai erilaisin epämääräisin viittauksin.

Aamulehden etusivuilla asia ilmaistiin Sillasten lausuntoa muuntamatta ("keulaportista alkoi tulla vettä sisään autokannelle"), kun taas sisäisivun raportissa Estonian uppoaminen rinnastettiin *Herald of Free Enterprisen* uppoamiseen:

Näyte 8.

Jos pelastuneen konemiehen kertomus pitää paikkansa, Saaristomerellä toistui Belgian onnettomuus /1/ (—) Sekä englantilaisen autolautan että Estonian keulaportin aukioloa /2/ pidetään yleensä mysteeriona. Näin ei voi tapahtua suomalaisissa autolautoissa /3/. (—) Jos lastausportit ovat pettäneet jo satamassa, laiminlyönti on kauhea /4/. Suomen ja Ruotsin autolautoilla ei tällaista pääse tapahtumaan /5/. (—) Enää ei saa tapahtua tällaisia laiminlyönnejä /6/. (Aamulehti 29.9.)

Faktuaalistaminen etenee Aamulehden jutussa vaiheittain. Päälause /1/ nimeää onnettomuuden syyn yksiselitteisesti, mutta sitä edeltävä jos-sivulause ehdollistaa syytöksen. Varaukseton puhe Estonian keulaportin aukiolosta /2/ faktuaalistaa ensimmäisen kerran edellä esitetyn rinnastuksen, ja lause /3/ vahvistaa asian. Syyttävä viittaus kauheaan laiminlyöntiin /4/ pehmennetään jälleen jos-lauseella, mutta sen jälkeen lauseissa /5 ja 6/ aikaisemmin ehdollistettuun laiminlyöntiin suhtaudutaan jo faktana.

Helsingin Sanomat kertoo premiärisivullaan Estonian lähteneen Tallinnan satamasta visiiri ylhäällä. Heti sen perään lehti viittaa *Herald of Free Enterprises* kaatumiseen vuonna 1987. Näiden kahden asian sijoittaminen juttuun peräkkäin¹⁰ luo mielikuvan, että taas onnettomuuden syynä oli keulaportin jättäminen auki tai sulkeminen huonosti, vaikka HS ei saman sivun referoinnissa muodollisesti muutakaan Sillasten kertomusta. Pääkirjoituksensa *Helsingin Sanomat* otsikoi syyttävästi: *”Laiminlyönneille tuli hirvittävä hinta”*:

Näyte 9.

(—) Jos pelastuneiden kuvaukset tapahtumien kulusta pitävät paikkansa /1/, silti pääsi tapahtumaan alkeellisin mahdollinen laiminlyönti /2/: Autokannen ulompi etuportti oli jätetty kunnollisesti sulkematta ja rekat olivat ilmeisesti kiinnittämättä!

Kuinka se oli mahdollista? /3/ Varmojen johtopäätösten teko saattaa olla ennen aikaista. Mieleen tulee epäily, että portissa oli toimintahäiriö, jonka vakaavuudelta yksinkertaisesti ummistettiin silmät jo satamassa. Jos näin oli /4/, leväperäisyyden hinta muodostui hirvittävän korkeaksi /5/. (HS, pääkirjoitus 29.9.)

Helsingin Sanomat välttää ennen aikaisen syyllistämisen jos-lauseilla /1, 4/, mutta niitä seuraavien päälauseiden /2, 5/ sisältö yhdistyy pääkirjoituksen yksiselitteiseen otsikkoon *”Laiminlyönneille tuli hirvittävä hinta”*. Seuraamusten, yleisön tulkintojen kannalta otsikko ja lauseet 2 ja 5 saattavat vahvistaa mielikuvaa virolaisten syyllisyydestä yhtä paljon kuin yksiselitteiset syytökset. Otsikon lisäksi kysymys *”kuinka se on mahdollista?”* /3/ faktuaalistaa edellisessä kappaleessa ilmaistun mahdollisuuden.

Radio ja TV: faktuaalistaminen keskustelun vuorovaikutuksen kautta

Radiossa ja televisiossa toimittaja pystyy omilla juonnoillaan, välikommenteillaan ja kysymyksillään ohjailemaan ja kontekstoimaan jutussa esiintyvien haastateltavien puhetta. Faktuaalistava tulkinta voi syntyä vuorovaikutuksen kuluessa, vaikka haastateltava ei tietoisesti vahvistaisikaan kysymyksessä esitettyä väitettä.

Näyte 10.

(Yleisradion Tv- uutisten juontaja on Radiomafian toimittajien haastateltavana.) Radiomafian toimittaja: *”Lähtekö nyt syyllisten haku /1/ liikkeelle siitä yhdestä auki jääneestä autoportista /2/, virolaisten merimiesten ammattitaidosta /3/ vai mistä?”*

Tv-juontaja: "Kyllä se varmaan näistä kaikista lähtee /4/. Eikä se yks selitys löydy tähän iltaan puoli yhdeksään mennessä, vaan (—)" (jatkaa puhetta siitä, miten syyt voivat olla monenlaisia ja niiden selvittäminen voi kestää kuukausia). (Radiomafian pressiklubi 28.9. noin klo 13.45)

Näytteessä 10 toimittajan kysymys on poikkeuksellinen, koska siinä puhutaan avoimesti syyllisten hakemisesta /1/ eikä syystä. Muotoilu "siitä yhdestä auki jääneestä autoportista" /2/ on faktuaalistava ilmaisu; sen perusteella keulaportin auki jäämiseen suhtaudutaan jo tosiasiana. Tv-juontajan vastaus saattaa olla tavanomaiseen keskustelukulttuuriin kuuluva avaus, jossa ei haluta tyrmätä toisen keskustelijan näkökohtia. Muotoilu "kyllä se varmaan näistä kaikista lähtee" /4/ kuitenkin vahvistaa radiotoimittajan kysymyksen autoporttia koskevan faktuaalistamisen /2/ sekä virolaisten merimiesten ammattitaitoon kohdistetut epäilykset /3/. Vastajana olevan juontajan tarkoituksesta riippumatta näytteen 9 keskustelujakso vahvistaa mielikuvaa leväperäisistä virolaisista merimiehistä, jotka unohtavat keulaportin auki myrskyyn lähtiessään.

TV:n Kotimaan katsauksessa 28.9. esitetystä haastattelusta faktuaalistaminen eteni vaiheittain sekä kummankin keskustelijan puheenvuorojen retoristen ratkaisujen että keskustelun vuorovaikutuksen rakentumisen kautta.

Näyte 11.

Studiojuonto: Silja Linen pääluottamusmies Vaasasta arvioi, että virolaisten kollegojen ammattitaito ja työmoraali ovat huonot /1a/. Tätä väitettä tukee onnettomuudesta selvinneen hollantilaisen rekkakuskin silminnäkijätodistus siitä, että Estoniassa ei rekkajoja ollut kiinnitetty ketteillä laisinkaan /1b/.
Toimittaja: Jos näin on ollut /2/, että keulaportti on ollut auki tai se ei ole ollut kunnolla kiinni, niin eikö ole tapahtunut hirvittävä virhe? /3/
Päälouottamusmies: Kyllä /4/. Se on suuri virhe, jos lähdetään portit auki /5/.
Hollannissahan se kaatu muutamassa sekunnissa /6/.

Toimittaja: Kuinka tällaista voi tapahtua? /7/
Päälouottamusmies: Siin on inhimillinen tekijä mukana. Laiminlyödään tarkastuksia. /8/
Toimittaja: Voisiko Suomessa tapahtua, suomalaisessa aluksessa tällaista? /9/
Päälouottamusmies: Ei tänä päivänä. /10/
Toimittaja: No missä on se ero? Virolaisessa aluksessa tapahtui. /11/
Päälouottamusmies: Meillä koulutus ja esimiehet ja henkilökunta toimii turvallisuusmääräysten mukaisesti /12/. (—)

Toimittaja: Onko virolaisen miehistön ammattitaidossa tai työmoraalissa puutteita? /13/
Päälouottamusmies: Vaikuttaa hiukan että työmoraali on hiukan alhainen /14/.
Toimittaja: Muutenkin kuin tämän tapauksen yhteydessä? /15/
Päälouottamusmies: No, kuulun myös unionin hallitukseen ja meillä on siellä huonoja kokemuksia tästä Viron merimiesporukasta /16/ ja unioni on yhtenä ammattiliittona vaatinut ITF:n julistamisen, julistamista mukavuuslipuksi. Yhdyn heidän kantaansa täysipainoisesti, varsinkin tämän tapauksen jälkeen. /17/ (Yle, TV-2/ Kotimaan katsaus 28.9. klo 18:45)

Edellä oleva haastattelu voidaan jäsentää kolmeksi vaiheeksi. *Ensimmäistä vaihetta voi nimittää haastattelun jos-vaiheeksi*. Aluksi studiojuontajan kertova diskurssi yleistää tulevan haastattelun sisällön /1a/ ja vahvistaa sen uskottavuutta viittaamalla sitä tukevaan silminnäkijän lausuntoon /1b/; itse asiassa toimittajan viittaus on vahvasti faktuaalistava transformaatio hollantilaisen rekkakuskin

kommentista (ks. näyte 6). Haastatteluraportin toimittaja pehmentää syyllistävää väitettään ("keulaportti on ollut auki – tapahtunut hirvittävä virhe") jos-lauseella /2/ ja kysymysmuodolla. Haastateltava suomalainen ay-aktiivi ensin faktuaalistaa raskaan syytöksen yksiselitteisesti /4/, ehdollistaa sen sitten jos-lauseella /5/, mutta vahvistaa heti perään rinnastuksella Hollannin (tarkoittaa varmaan Belgian Zeebruggenia) onnettomuuteen /6/.

Toinen vaihe faktuaalistaa virolaisten merimiesten holtittomuuden ja tekee selvän eron heidän ja suomalaisten välille. Se alkaa toimittajan kysymyksellä /7/, jossa tämä jo faktuaalistaa aluksi vain mahdollisena esitetyn tapahtuman. Pääluottamusmies vahvistaa faktan ja konkretisoi syytöksen /8/. Yleistävä passiivimuoto "laiminlyödään tarkastuksia" on tulkittavissa niin, että kyseessä on toistuva maan tapa. Toimittajan seuraava kysymys /9/ ja vastaus /10/ vahvistavat faktuaalistamisen. Seuraavassa kysymyksessä toimittaja faktuaalistaa "hivittävän virheen" vielä yksiselitteisemmin /11/; vastaus /12/ sisältää implisiittisesti ajatuksen, että Virossa ei toimita turvallisuusmääräysten mukaisesti.

*Kolmannessa vaiheessa siirrytään erityisestä yleiseen: edellä faktuaalistettu Estonian miehistön holtittomuus yleistetään koskemaan virolaisia merimiehiä yleensä. Toimittaja jatkaa esittämällä syyllistäviä kysymyksiä /13, 15/, jotka pääluottamusmies vahvistaa, tosin kahteen kertaan *hiukan*-sanalla pehmentäen /14/. Ay-aktiivin ilmaisu "tästä Viron merimiesporukasta" /16/ ei luo kuvaa naapurimaan ammattitovereista, vaan jostain epämääräisestä joukosta. Loppulauseessa /17/ pääluottamusmies käyttää onnettomuutta jo todisteena oman työmarkkinapoliittisen kantansa tueksi.*

Vaiheittain erityisestä yleiseen etenevä faktuaalistava keskustelu vahvistaa päivän mittaan luotua ja suomalaisten kulttuuristen odotusten mukaista ajatusta virolaisten holtittomuudesta onnettomuuden syynä.

Faktuaalistaminen osana normaalia uutisjournalismia

Faktuaalistamisessa sinänsä ei ole mitään omituista; asioiden esittäminen uskotavina faktoina kuuluu uutisgenren peruskonventioihin. Tämä koskee sekä uutistekstin tuotantokonventioita että lukijoiden odotuksia. Faktuaalistaminen saattaa olla tietoista, mutta useimmiten se on tahatonta journalistisen käytännön edellyttämää tekstin pelkistämistä. Varausten ja epävarmuuden toistaminen uutisjutun kaikissa yksityiskohdissa tekisi tekstin luotettavammaksi mutta samalla sen luettavuus kärsisi.

Kuneliuksen (1993) mukaan faktuaalistaminen on erityisesti kovan (sanomalehti)uutisen ominaisuus, joka liittyy uutiskerronnan "tietävyyteen". Pelkistävä referointi on uutisen tapa osoittaa tietävyytensä, jolla se näyttää lukijalle, mikä on tärkeää. Säilyttääkseen asemansa tosiasioita maailmasta kertovana, uutinen ei saa olla liian riippuvainen lähteidensä diskursseista. Kuneliuksen mukaan (geneerinen) lukija on kärsimätön ja haluaa tärkeimmät tiedot heti, koherenteissa palasissa eikä pitkien johdattelujen ja argumentaatioketjujen kautta (mt, 43).

Kuneliuksen mukaan tietävä faktauutinen puhuttelee vastaanottajaansa olioina, joilla ei ole historiaa ja omaa muistia, jotka tarvitsevat tulkinta-apua ja joille asiat on selitettävä alusta alkaen (mt., 43-44). *Estonian* tapauksessa tilanne oli hiukan toinen. Kun virolaisia koskeva "historiallinen muisti" oli samanlainen yleisön ja journalistien keskuudessa, uutisten faktuaalistavien tulkintojen ei tarvinnut olla yksiselitteisen osoittelevia. Näennäisesti uutiset antoivat tilaa erilaisille tulkinnolle. Saman kulttuurisen viitekehyksen johdosta monenlaiset epämääräistykset ja referoivat muunnelmat laivamiesten haastatteluista tulkittiin virolaisia syyllistäviksi.

Onnettomuuden syyn selittäminen yleisön kulttuurisen muistin mukaisesti on

samansuuntainen kuin Pietilän esittämä Halliin ja Tuchmaniin nojautuva ajatus siitä, miten viestimet merkityksellistävät uutistapahtumia siten, että ne sopivat yhteen yleisön arkijärjen kanssa. Nojautuminen arkijärkeen tekee uutisista uskotavampia, koska silloin ne näyttävät heijastavan maailmaa sellaisenaan. (Pietilä 1993, 50-51)

Kuinka faktuaalistaminen tapahtuu? Tämän artikkelin aineistossa esiintyy ainakin kolmenlaista faktuaalistamista.

Faktuaalistaminen voi perustua journalistin tietoisiin tai tiedostamattomiin valintoihin: lähteiden käyttöön, niiden uskottavuuden koodaamiseen (ks. Luostarinen 1994, 93-94) ja tähän liittyen koko jutun näkökulman valitsemiseen. Artikkelin alussa kuvattu koherentin tarinan rakentaminen hajanaisista palasista on juuri journalistin valintoihin perustuva tapa faktuaalistaa yksi versio onnettomuuden syystä. Kun toimittaja jättää tarinaan sopimattomat ainekset uutisoimatta tai vähäiselle huomiolle, kulttuurisen muistin ohjaamana ja journalistisen muistin vahvistamana syntynyt tarina muuttuu faktauutiseksi – joka tosin saattaa tulla kumotuksi uusien faktojen paineessa.

Toiseksi faktuaalistaminen voi perustua journalistin lausetason retorisiin ratkaisuihin, ennen muuta tapaan referoida ja siinä yhteydessä muuntaa jutun lähteiden ja henkilöiden puhetta. Tyypillisimmillään faktuaalistaminen on uutisen lähteiden diskurssien yleistävää ja yksinkertaistavaa referointia. Edellä kuvatut konemies Sillasten lausuntojen muuntumiset radio- ja tv-ohjelmissa onnettomuuspäivänä ovat hyviä esimerkkejä tästä, samoin näytteessä 8 esitetty Aamulehden teksti.

Toisaalta 29.9.1994 ilmestyneet päivälehdet sisälsivät esimerkkejä päinvastaisesta: etusivuilla Sillasten kertomukseen perustuva kehystävä johdantoteksti oli varovainen, ja laivan keulaportin aukiolon faktuaalistavat ilmaisut tulivat esiin vasta sisäisivuilla.

Esimerkiksi Turun Sanomat julkaisi 29.9. sisäisivullaan Viking Sallyn entisen kapteenin haastattelun, jossa todetaan mm.: "Kuulessaan epäilyjä /1/ auki jääneestä keulaluukusta/2/, Karlsson uskoo, että se selittää koko tapauksen /3/. Keulaluukut eivät olisi voineet jäädä auki hänen kipparioimallaan laivalla /4/."

Faktuaalistaminen etenee TS:n jutussa mielenkiintoisesti: ensin kuullaan muiden faktuaalistavien uutisten välittämiä epäilyjä /1-2/, sitten TS:n toimittaja niihin nojautuen referoi Karlssonin, jolloin tapahtuu toinen faktuaalistaminen Karlssonin puheen ja sitä referoivan toimittajan esityksen yhteistuotoksena /3-4/.

Näyte 11 on esimerkki kolmannesta tavasta faktuaalistaa. Siinä faktuaalistaminen tapahtuu televisiossa toimittajan ja haastateltavan vuorovaikutuksen kuluessa: keskustelun alkuvaiheessa kysymyksiä tai varauksin esitetyt arvelut ja argumentit muuttuvat vuorovaikutuksen edetessä faktoiksi, joita ei keskustelun jatkuessa enää aseteta kyseenlaisiksi. Osittain tässä on kysymys yleisinhimillisestä uskomusten muuttumisesta faktoiksi, kun ne saavat vahvistusta vuorovaikutuksen toiselta osapuolelta, osittain taas journalistisen esityksen edellyttämästä ilmaisun tiivistämisestä.

Ajattelemisen aihetta niin kriitikoille kuin toimittajille

Faktuaalisuus sekä pyrkimys koherenttiin ja selkeään esitykseen on jokapäiväistä uutisjournalismissa. Pitäisikö siitä pyrkiä eroon? Jos pitäisi, olisiko se mahdollista uutisjournalismin nykyisten tuotantoehtojen puitteissa? Onko uutisen yrittävä olla niin "tietävä", onko journalismin tiedettävä asiat ihmisten puolesta? Kysymyksiä ja pohdittavaa riittää.

Estonian syy- ja syyllisyystarinoiden rakentuminen antaa ajattelemisen aineksia niin journalisteille kuin heidän kriitikoilleenkin. Jos ja kun koherenteista tarinoista ja faktuaalistavista ilmaisuista ei luovuta, niihin liittyvien ongelmien tiedostaminen olisi suotavaa. Journalistin olisi hyvä pystyä kahden tason itsereflektioon: yhtäältä kulttuuristen myyttien ja ajattelumallien, toisaalta oman työn rutiineihin liittyvien mekanismien tiedostamiseen.

Monissa asioissa – esimerkiksi suhtautumisessa rasismiin, mustalaisväestöön, homoseksuaalisuuteen – journalismi toimii samanaikaisesti kulttuuristen stereotyyppien purkajana ja uusintajana. Rasististen ja syrjivien ajattelumallien purkaminen on tapahtunut ennen muuta kulttuuristen myyttien tiedostamisen kautta; sen jälkeen ne on voitu ottaa huomioon jokapäiväisessä journalistisessa työssä.

Seuraava askel olisi omiin työkäytäntöihin, rutiineihin ja kielenkäyttötapoihin liittyvä itsereflektio. Toimittaja saattaa faktuaalistavilla tai muilla tiedostamattomilla kielen rakenteeseen liittyvillä ilmauksillaan tahtomattaan uusintaa kulttuurissa rasismia ylläpitäviä ajattelumalleja. Myös Estonia-utisoinnissa löytyi esimerkkejä, joissa subjektiivisesti virolaisia puolustavat henkilöt käyttivät ilmaisurakenteita, jotka heidän tahtomattaan rakensivat kuvaa Estonian miehistön syyllisyydestä.

Koherenttien tarinoiden rakentaminen tai epävarmojen oletusten faktuaalistaminen eivät ole ongelmia aina. Mutta silloin kun asiat ovat epäselviä ja ristiriitaisia, journalistit voisivat pikemminkin etsiä uusia selityksiä kuin tukeutua ilmeiseltä näyttävään. Erityisesti tämä koskee tilanteita, joissa ennenaikaiset selitykset ja faktoiksi muutetut spekulatiot saattavat syyllistää joitakin henkilöitä tai väestöryhmiä tai kun ne saattavat uusintaa kulttuurissa olevaa etnosentrisyyttä. Jos ongelma tiedostetaan ja otetaan ennakolta huomioon, on mahdollista välttää kansallisten stereotyyppien muuttumista kiireisissä työkäytännöissä faktoiksi.

Viitteet:

- 1 Journalismin rooli virolaisuutta koskevien kulttuuristen ajattelumallien uusintajana tuli esiin myös suomalaisten journalistien lähdekäytännöissä, samoin siinä miten onnettomuuden pelastustoimia kuvattiin ja miten joukkoviestimet suhtautuivat virolaisiin onnettomuuden uhreihin ja heidän omaisiinsa. Ohitan nämä puolet tässä artikkelissa. (ks. Raittila 1996, 68-85, 124-127.)
- 2 Analyysi perustuu Estonia-onnettomuuden tiedotustoimintaa koskevan tutkimusprojektin aineistoon. Se koostuu radio- ja televisio-ohjelmien sekä kuuden suuren sanomalehden sisällön määrällisestä erittelystä sekä sitä täydentävästä laadullisesta tekstianalyysistä. Tulosten tulkinnassa on hyödynnetty myös uutisointiin osallistuneiden toimittajien ja viranomaisten teemahaastatteluja. (ks. Raittila 1996, 195-198)
- 3 Laadullisen tekstianalyysitavan kehittelystä ja teoreettisista lähtökohdista ks. Raittila 1993, 75-108. Vaihtoehtoja olen saanut kielentutkimuksesta, keskusteluntutkimuksesta, diskurssianalyysistä ja retoriikan tutkimuksesta. (esim. Billig 1987, Fairclough 1989 ja 1992, Jokinen & Juhila & Suoninen 1993, Perelman 1982, Potter & Wetherell 1987).
- 4 Puhun Sillasten kertomuksesta, koska uutinen veden tulosta keulaportista lähti liikkeelle hänen lausunnostaan. Päivän mittaan tehdyissä haastatteluissa Sillaste esiintyi yhdessä sekä Hannes Kadakin että Margus Kermetin kanssa, ja osa viestimien sitaateista on noista yhteishaastatteluista.
- 5 Tavat, joilla suomalaiset joukkoviestimet muunsivat Sillasten haastattelulausuntoja ja sulauttivat niitä omaan kertovaan diskurssiinsa, muistuttavat Pietilän (1991, 9-15) kuvaamia epämääräistäviä ja radiikaaleja transformaatiota.
- 6 Helsingin Sanomat 29.9. viittasi muualta kuin pelastuneilta saamaansa lausuntoon, jonka mukaan *Estonia* olisi lähtenyt onnettomuutta edeltävänä iltana Tallinnan satamasta keulaportti avoinna.
- 7 Osaraportti 1995.
- 8 Jo aamupäivällä merenkulun ylitarkastaja lausunnossaan pohti: "Että onko nää perä- tai keulaportti, onko ne sitten pettänyt esimerkiksi." (ks. näyte 4) Lausunto olisi antanut lähtökohdan porttien rakennetta ja lujutta koskevalla pohdiskelulle. Jostain syystä keskustelu ei ensimmäisenä päivänä lähtenyt siihen suuntaan.

- 9 Väliotsikkoa myöten käytän samaa terminologiaa kuin Juhila (1993). Empiirisessä aineistossani – uutisjournalismissa – faktuaalistaminen ilmenee paljolti eri tavoin kuin Juhilan analysoimissa viranomaisten haastattelupuheenvuoroissa. Keskeisin ero liittyy uutisjournalismin erityispiirteisiin: yhtäältä journalistisen kulttuurin ja siihen liittyvien rutiinien merkitykseen uutisten tuottamisessa, toisaalta uutisgenren luonteeseen eri diskurskien kohtausareenana.
- 10 Tässä on kysymys journalistiseen esitysjärjestykseen liittyvästä ”tilannekoherenssista” (*local coherence*); sama ilmiö tuli esiin STT:n ja radion onnettomuusaamupäivän uutisissa, joissa sijoitettiin arvelu lastin liikkumisesta ja pelastuneen matkustajan kertomus autokannelta kuuluneesta ryminästä peräkkäisiin lauseisiin.

Kirjallisuus:

- Billig, Michael (1987)
Arguing and Thinking. A Rhetorical approach to social psychology. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fairclough, Norman (1989)
Language and power. London: Longman.
- Fairclough, Norman (1992)
Discourse and Social Change. Cambridge: Polity Press.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen Eero (1993)
Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi (1993)
Miten tarinasta tulee tosi? Faktuaalistamisstrategiat viranomaispuheessa. Teoksessa Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen Eero: Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino, 151-188.
- Kettunen-Milev, Kirsi (1991)
Viro suomalaisten maailmankuvassa. Laadullinen haastattelututkimus. Tiedotusopin pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto:(julkaisematon).
- Kunelius, Risto (1993)
Uskottavuuden anatomia. Kova uutinen, genre ja kansalainen. Tiedotustutkimus 16 (1993):2, 33-45.
- Luostarinen Heikki (1994)
Mielen kersantit. Julkisuuden hallinta ja journalistiset vastastrategiat sotilaallisissa konflikteissa. Juva: Hanki ja jää.
- Osaraportti (1995)
Teknillisiä kysymyksiä käsittelevä osaraportti ro-ro-matkustaja-alus MV Estonian kaatumisesta Itämerellä 28.9.1994. Viron, Ruotsin ja Suomen edustajien muodostama MV Estonian onnettomuuden kansainvälinen tutkintakomissio 7.4.1995.
- Perelman, Chaim (1982)
The Realm of Rhetoric. London: University of Notre Dame Press.
- Pietilä Veikko (1991)
Sanoista tekoihin. 'Vieraan puheen' vastaanotosta lehtiutisissa. Tiedotustutkimus 14(1991):4, 5-18.
- Pietilä Veikko (1993)
Ikkunako maailmaan. Uutisgenre ja uutisen todellisuusvaikutelma. Tiedotustutkimus 16 (1993):2, 46-58.
- Potter, Jonathan & Wetherell, Margaret (1987)
Discourse and Social Psychology. Beyond Attitudes and Behavior. London: Sage Publications.
- Raittila, Pentti (1993)
Neuvostoliitto suomalaisten puheissa. Mielipidetutkimuksista haastattelupuheen retoriikan analyysiin. Lisensiaatintutkimus. Tampereen yliopisto, tiedotusopin laitos. (julkaisematon)
- Raittila, Pentti (1996)
Uutinen Estonia. Kriisiviestintä ja journalismin etiikka koetuksella. Tampere: Tampere University Press.